

Vilius Dranseika

(Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, Filosofijos istorijos ir logikos katedra)

Socialinis konstruktyvizmas ir mokslinio realizmo problema

Mokslinis realizmas teigia, kad bent kai kurios teoriniais gamtos mokslų terminais (pvz., „atomas“ arba „tektoninė plokštė“) įvardijamos esybės yra tokios pat realios ir objektyvios (t. y. egzistuojančios iš esmės nepriklausomai nuo mūsų minčių ar teorinių išipareigojimų), kaip ir paradigminiai stebėjimo terminais įvardijami kasdieniai objektai (tokie kaip morka, kalva ar šaldytuvas). Bet kuri tokią gamtos mokslų teiginių apie nestebimas esybes interpretacijos galimybę neigianti filosofinė pozicija yra vadinama moksliniu antirealizmu. Šiame pranešime klausama ar socialinis konstruktyvizmas gali būti laikomas patenkinama antirealistine alternatyva moksliniam realizmui.

Pradėti norėčiau nuo keleto bandymų nusakyti mums rūpimą, ontologinę socialinio konstruktyvizmo tezę:

„Neturėtume mąstyti apie reiškinius, kuriuos tiria mokslininkai kaip apie neišvengiamą objektyviai egzistuojančių esybių ir procesų raišką; vietoj to, teorinės esybės ir procesai yra *post hoc* sudaryti ar sukonstruoti pačių mokslininkų“ (Nelson, Alan (1996). *How Could Scientific Facts be Socially Constructed? Studies in the History and the Philosophy of Science and Technology* 25: 535-547, p. 535-536, cituojama pagal Kukla 2000: 4-5).

„[O]bjektai (šiuo atveju medžiagos) yra konstituojami dėka mokslininkų kūrybiškumo (*constituted through artful creativity of scientists*)“ (Latour and Woolgar 1979/1986: 129).

„[N]e tik [realybės] reprezentacijos yra socialiai sukonstruotos, bet *pačios esybės* į kurias šios reprezentacijos nurodo yra socialiai sukonstruotos. Kitaip tariant, ne tik tam tikrų biocheminių medžiagų

mokslinės reprezentacijos yra socialiai sukonstruotos, bet pačios medžiagos yra socialiai sukonstruotos“ (Goldman 2006).

Iš pateiktų citatų ryškėja pozityvus, metafiziškai taupus atsakymas į mokslinio realizmo problemą: mokslo postuluojamoms nestebimos esybės suprastinos ne kaip materialūs išorinio pasaulio objektai ar procesai, o kaip socialiai sukonstruoti, t. y. jų ontologinis statusas yra antrinis socialinių veiksmų atžvilgiu.

Gamtos mokslų postuluojamų teorinių esybių socialinį konstravimą būtų galima suvokti pagal analogiją su socialinės realybės (ypač tokių institucinių faktų kaip pinigai ar verslo įmonės) konstravimu. Ši samprata yra grindžiama idėja, kad socialinio fakto atsiradimui pakanka gebančių mąstyti ir tikslingai veikti veikėjų. Pavyzdžiui, faktą, kad esama socialinės konvencijos sustoti degant raudonam šviesoforo signalui konstituoja bendras įsitikinimas, esą tokia konvencija egzistuoja, ir šį įsitikinimą lydintis paklusimas šiai konvencijai veiksmu, t. y. sustojant. Jeigu faktas yra šia prasme socialiai sukonstruotas, tai dar nereiškia, kad jis yra subjektyvus, arba kad apie jį neįmanoma pasakyti ko nors objektyviai teisingo. Juk mes galime tiesos požiūriu vertinti teiginius apie valiutų kursus ar kelių eismo taisyklių pažeidimus.

Imantis kritiškai analizuoti ontologinę socialinio konstruktyvizmo tezę svarbu atkreipti dėmesį į socialinio konstruktyvizmo ir mokslinio realizmo tvirtinimų asimetriškumą teisingumo sąlygų atžvilgiu. Mokslinis realizmas yra teisingas jeigu galime bent kai kuriais atvejais patikimai pademonstruoti nestebimų mokslo postuluojamų esybių nepriklausomą egzistavimą. Mokslinis realizmas jokių būdu neteigia, kad visos mokslo teiginiuose pasirodančios esybės realiai egzistuoja. Tuo tarpu socialinis konstruktyvizmas kaip antirealistinė tezė privalo neigti principinę galimybę peržengti stebimumo ribą ir negali pripažinti jokios nepriklausančiai egzistuojančios teorinės esybės. Šia prasme mokslinio realisto situacija yra palankesnė įrodymo naštos požiūriu: viena ar santykinai nedidelis skaičius istorinių ar sociologinių mikroanalizių, kuriomis siekiama pademonstruoti, jog viena ar kita esybė yra socialiai sukonstruota, net jei tartume, kad jos

sėkmingos, negali parodyti nei, kad visos teorinės esybės yra socialiai sukonstruotos, nei, kad didžioji jų dalis. Jeigu nusileidžiame socialiniams konstruktyvistams ir sutinkame, kad istorinė ar sociologinė tam tikro mokslo epizodo mikroanalizė gali atskleisti aptariamų nestebimų esybių ontologinį statusą (t. y. patikimai pademonstruoti, jog jos neegzistuoja, jog jos yra socialiai sukonstruotos arba jog jos yra realūs nepriklausomai nuo mūsų egzistuojantys objektai), tai mokslinio realizmo teisingumui parodyti iš principo pakaktų vieno atvejo kai pakanka empirinių argumentų už tam tikros esybės egzistavimą. Mokslinio realizmo šalininkai ypač sau parankiu epizodu laiko atominės medžiagos teorijos išsigalėjimą XX pradžioje, kai net didžiausiems skeptikams, turėjusiems rimtų filosofinių antirealistinių argumentų, teko pripažinti „grūdėtą“ medžagos struktūrą – taip gausu buvo neatremiamų empirinių argumentų (pvz., Gardner 1979, Achinstein 2002). Taip pat labai parankus epizodas yra kontinentinio drifto debatai, kuriuose nusistovėjo realistinė tektoninių plokščių teorijos interpretacija (pvz., Frankel 1987).

Pakartokime dar kartą: šiuolaikinis mokslinis realizmas yra lokali tezė, t. y. teigianti, kad *kai kuriais* atvejais, kai esama ypač gerų empirinių argumentų, galima užtikrintai kalbėti apie realiai egzistuojančias nestebimas esybes. Ši tezė yra suderinama su tuo, kad kai kurios spekuliatyvesniuose, mažiau empiriniais argumentais paremtuose mokslo teiginiuose minimos esybės neegzistuoja arba yra socialiai sukonstruotos. Tuo tarpu socialinis konstruktyvizmas yra globali tezė, t. y. teigianti, kad galime pagrįstai teigti, jog *jokia* mokslinių teorijų postuluojama nestebima esybė neegzistuoja nepriklausomai nuo socialinių mechanizmų. Net jeigu pripažinsime, kad socialinių mokslų metodai yra pajėgūs atskleisti vienos ar kitos nestebimos esybės ontologinį statusą (t. y. įrodyti lokalia realizmo ar antirealizmo tezę), to nepakaks norint įrodyti globalią tezę. Globalios tezės įrodymui reikalingi kitokie, filosofiniai argumentai. Būtent tokius argumentus turėtų pateikti socialinio konstruktyvizmo (kaip ir bet kurios kitos antirealizmo formos) gynėjai, tačiau nepateikia.

Cituojama literatūra:

- Achinstein, Peter (2002). Is There a Valid Experimental Argument for Scientific Realism? *The Journal of Philosophy* 2: 470-495.
- Frankel, Henry (1987) The Continental Drift Debate. in *Scientific Controversies: Case Studies in the Resolution and Closure of Disputes in Science and Technology*, eds. H. T. Engelhardt, Jr., A. L. Caplan. Cambridge: Cambridge University Press, 203-248.
- Gardner, Michael (1979). Realism and Instrumentalism in 19th-Century Atomism. *Philosophy of Science*, 46: 1-34.
- Goldman, Alvin (1999). *Knowledge in a Social World*. Oxford: Clarendon Press.
- Kukla, André (2000). *Social Constructivism and the Philosophy of Science*. London: Routledge.
- Latour, Bruno and Woolgar, Steve (1979/1986). *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton, NJ: Princeton University Press.